

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

internet: www.judaica-zwolle.nl e-mail: judaica@hetnet.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 17, Nummer 4 / Tammoez 5764 - juli 2004

OPLAGE 425 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €6,50 - POSTGIROREKENING 259272

Rasji, een middeleeuws joods denker

door Dick Broeren

Wie zich met judaica bezighoudt komt eerder vroeg dan laat de naam Rasji tegen en wel zo vaak dat je al gauw tot de conclusie komt dat deze man voor het jodendom niet alleen heel belangrijk geweest is maar dat zijn commentaren nog steeds voor het goed begrijpen van de tekst van Tenach, de joodse bijbel, onontbeerlijk zijn. Bij een gedegen joodse opvoeding hoort dan ook vandaag de dag nog de bestudering van alles wat Rasji gezegd en geschreven heeft. Wie was deze man?

Hij werd zo omstreeks het jaar 1040 geboren als zoon van een zekere Izaäk en hij kreeg dan ook de naam Solomon ben Izaäk mee. Toen hij later beroemd geworden was raakte hij bekend onder de naam Rasji, een acroniem van Rabbi Sjelomo Itschaki. Van zijn moeder kennen we de naam niet, wel weten we dat zij de dochter was van een sofeer, een schrijver van heilige teksten, een zekere Simeon ben Izaäk. Rasji groeide op in Troyes, de hoofdstad van de Champagne-streek in Frankrijk, waar een betrekkelijk kleine joodse gemeenschap van zo'n 100 families al vele jaren in rust en vrede woonde. De exacte datum van zijn geboorte is niet bekend. Zijn sterfdatum wel, 29 Tammoez 4865, dat is 13 juli 1105 volgens de gangbare jaartelling. Dat er onenigheid bestond over zijn geboortjaar komt door het feit dat men eenvoudig niet begreep dat iemand in 65 levensjaren zo'n omvangrijk oeuvre kon schrijven en daarom heeft men verondersteld dat hij wel geboren zou zijn in het jaar 1030.

Er woonden toen al zo'n 700 jaar joden in het Rijnland. Waarschijnlijk zijn zij met de romeinse legioenen meegekomen want de vestigingsplaatsen van de eerste joodse gemeenten vallen vrijwel allemaal binnen de Limes, de grenzen van het romeinse rijk. In zijn boek 'Rasji, een middeleeuws joods denker' schetst Chaim Pearl een bijna idyllisch beeld van het joodse leven gedurende die zeventienhonderd jaar. Zo hadden zij op economisch gebied grote vrijheid en leidden de meesten zelfs een welvarend bestaan.

Ze mochten alle beroepen uitoefenen en werden als gelijkberechtigde burgers beschouwd, dit - het moet gezegd worden - vaak tot grote ergernis van de kerkelijke autoriteiten die deze vrijheid met een zekere regelmaat trachtten in te perken, maar meestal was dit tevergeefs want de wereldlijke overheden - in dit geval Keizer Hendrik IV - beseften heel goed waar hun belang lag. De joden - hun opleidingsniveau lag veelal hoger dan dat van hun omgeving, zo konden de meesten lezen en vaak ook schrijven - beschikten namelijk over goede internationale contacten en bekwaamheden, zaken waar de keizer graag gebruik van maakte, vooral in die gevallen dat hij zijn eigen ambtenaren - vrijwel altijd geestelijken - niet helemaal vertrouwde. De keizer was namelijk in een dodelijke machtsstrijd gewikkeld met Paus Gregorius VII die alle macht, ook de wereldlijke, naar zich toe wilde trekken. Officieel heeft Hendrik deze strijd met zijn gang naar Canossa (1076) gewonnen, maar er was wel wat gebeurd. De machtsbalans tussen keizer en paus was verstoord in het voordeel van de bisschop van Rome en de eersten die dat aan den lijve zouden ondervinden waren de joden. Want de opvolger van Gregorius, Urbanus II, riep op het Concilie van Clermont Ferrant op 27 november 1095 de eerste kruistocht uit, de zg. volkskruistocht. De nobele christelijke horden ontketenden een orgie van geweld tegen de joden in het Rijnland waarbij vele duizenden op gruwelijke wijze vermoord werden. Het zou een vast patroon worden: hoe groter de macht van de Kerk, hoe meer de joden zouden lijden.

De toestand van vóór 1095 zou voor de joden in Europa nimmer meer terugkeren.

Ook Rasji heeft gedurende de laatste 10 jaar van zijn leven te maken gehad met de kruistochten en er zeer onder geleden. Zo is er een merkwaardig verslag bekend van een ontmoeting met Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen (ca. 1060 – 1100), een van de leiders van de eerste kruistocht. Ik citeer Chaim Pearl:

“De hertog had van de wijsheid van de joodse geleerde gehoord en, om van Rasji te weten te komen wat zijn kansen waren om als overwinnaar uit de veldslagen met de moslims te voorschijn te komen, zond hij boodschappers naar Troyes die Rasji bevalen voor hun heer te verschijnen, maar deze weigerde. Daarop ging Godfried zelf naar Troyes en verscheen bij Rasji's academie om de rabbijn hoogst persoonlijk te woord te staan. Maar hij trof de plaats verlaten aan, en Rasji was in geen velden of wegen te bekennen. De christelijke ridder riep luidkeels om Rasji, maar deze verscheen niet. Tenslotte riep Godfried: “Kom tevoorschijn en ik beloof je op mijn erewoord dat je geen kwaad gedaan zal worden”. Rasji kwam daarop uit zijn schuilplaats tevoorschijn en ging voor Godfried staan. “Wat wilt u?”, vroeg de geleerde. “Ik wil van je weten of ik in mijn opdracht zal slagen en of ik veilig met mijn leger zal terugkeren”, sprak de kruisvaarder. “Eerst zult u overwinningen boeken”, antwoordde Rasji, “maar uw vijanden zullen uw leger uiteindelijk vernietigen, en u zult slechts met twee ruiters terugkeren”. Godfried ontstak in woede toen hij deze woorden hoorde, en kwaad zei hij: “Wees hiervan in ieder geval overtuigd, dat als ik zelfs met maar één paard en ruiter meer terugkom, jij en de joden van Frankrijk met het zwaard omgebracht zullen worden”. De kruisvaarder vertrok naar het Heilige Land waar hij enkele jaren streed. Eerst boekte hij overwinningen en het Heilige Graf viel in christelijke handen. Niet alleen islamieten vinden de dood. De kronieken vertellen ook dat Godfried een slachting aanrichtte onder de joden in Jeruzalem in de zomer van het jaar 1099. Maar daarna werden Godfried's legers verdreven en vernietigd, zoals Rasji voorspeld had. Godfried stierf al spoedig (aan de pest), maar een legende zegt dat hij bedroefd terugkeerde en voor de poort van Troyes met drie ruiters arriveerde. Daar schoot hem plotseling Rasji's profetie te binnen waarop hij vastbesloten de stad in ging om zijn waarschuwing aan Rasji's adres ten uitvoer te brengen. Maar toen zij onder de poort van Troyes doorreden, viel er een zware steen op een van hen, die man en paard doodde. Zo ging de profetie alsnog in vervulling. De kruisvaarder was hier zo door getroffen dat hij Rasji wilde opzoeken om hem ditmaal met het verschuldigde respect te begroeten. Maar de joodse leraar was toen al gestorven”.

Zoals gezegd, Rasji groeide in vrede en rust op, ontwikkelde zich razendsnel, bleek een begaafde student te zijn en ontving zijn opleiding aanvankelijk in Worms van de beroemde rabbijn Isaak Halevi.

Zijn kennis van Talmoed verdiepte hij in Mainz in de academie van Rabbenoe Gersjom, was ondertussen ook nog getrouwd – op zeventienjarige leeftijd – en ook in dit geval weten we de naam van de vrouw niet, wel die van zijn drie dochters: Jochebed, Mirjam en Rachel, maar waarschijnlijk alleen omdat zij op hun beurt met grote geleerden zouden trouwen. Hij maakte verre studiereizen en gedurende zo'n reis heeft hij in Spanje de veel jongere filosoof en dichter Jehoea Halevi bezocht waar we het volgende prachtige verhaal aan danken:

“Toen Rasji bij het huis van Halevi kwam om hem te bezoeken was hij niet thuis en dus vertrok Rasji weer. Maar de bedienden ontdekten dat er een jas van fijne zijde ontbrak. Ze renden achter Rasji aan en grepen hem. Ondanks het feit dat Rasji bij hoog en laag ontkende de jas gestolen te hebben, werd hij gedwongen de jas te betalen. Maar voordat hij het huis verliet schreef hij de drie Hebreeuwse letters van zijn naam vijf maal onder elkaar op de deur. Toen Jehoea Halevi naar huis terugkeerde, vertelden zij bedienden wat er gebeurd was. Halevi gebod hun onmiddellijk Rasji achterna te gaan en hem naar huis terug te brengen. Spoedig vonden zij de inmiddels berooide Rasji in het leerhuis. Hij werd teruggebracht en door zijn gastheer als een hoge gast behandeld. Natuurlijk kreeg hij zijn geld terug en wilde daarop vertrekken, maar eerst wilde Halevi weten wat die vreemde woorden op de deur wel moesten betekenen. Rasji nam een stuk papier en vocaliseerde de woorden als volgt: *sjelama sjelomo salma sjelama sjilma?* – d.i. waarom moest Sjelomo voor jouw mooie jas betalen?”

Na terugkeer in Troyes richtte hij daar zijn eigen academie op die al spoedig een grote naam kreeg. Daar verdiende hij niet de kost mee, want rabbijnen werden geacht dat op een andere manier te doen. Rasji was door een erfenis in het bezit gekomen van een wijngaard en werd dus o.a. wijnboer. Overigens was tijdens zijn leven een groot deel van de wijnbouw in die streken in handen van joden, die op deze manier zeker konden zijn van kosjere wijn. Er wordt verteld dat zelfs de Kerk haar eucharistie-wijn van joodse wijnboeren kocht!

Ondanks al deze drukke en veel tijd eisende werkzaamheden is hij er bijna in geslaagd zijn levenswerk, een monumentaal commentaar op Tenach en Talmoed, af te ronden. Bijna, want een van zijn schoonzons heeft dat gedaan. In eerste instantie wilde Rasji de Bijbel aan zijn mede-joden uitleggen zodat zij de vaak moeilijke en soms ook tegenstrijdige teksten beter zouden begrijpen. In zijn beschrijving gaf hij aan dat hij slechts de ‘pesjat’, de direct uit de tekst afleidbare betekenis, wilde geven en slechts bij uitzondering gebruik zou maken van de ‘derasj’, zeg maar de homilie waarbij de rabbijnen nogal graag gebruik maakten van aggadische, d.i. verhalende midrasjiem.

Iemand die dus denkt bij Rasji een verantwoorde, gortdroge uitleg van de bijbeltekst te vinden komt echter bedrogen uit, want hij doet toch vaak een beroep op de midrasj. Ook gebruikt hij vaak een Oudfrans woord dat hij in ge vocaliseerd Hebreeuws schrift weergeeft en hij is als zodanig een belangrijke bron voor de studie van het Oudfrans. Hij gaat in zijn uitleg buitengewoon zorgvuldig te werk maar vooral ook beknopt. Sommige van zijn studenten probeerden wel een bepaalde uitleg van Rasji met minder woorden weer te geven, maar het lukte hen niet! Heel veel aandacht besteedde hij aan de grammatica van het bijbels Hebreeuws en hij kan dan ook beschouwd worden als een van de eersten die een poging ondernamen die grammatica te systematiseren waar tot dan toe geen sprake van was. Men kende immers 'gewoon' Hebreeuws. En hier en daar is hij soms ietwat humoristisch hoewel hij dat misschien niet zo bedoeld zal hebben, zoals bijvoorbeeld in de manier waarop hij 'bewijst' dat Jakob toch heus het eerstgeboorte recht toekwam. U kent de situatie: Rebekka is zwanger van een tweeling, Jakob en Ezau, die het elkaar al in de moederschoot moeilijk maken (Gen.25:22). Dan volgt de geboorte waarbij blijkt dat Jakob zijn broer Ezau bij de hiel vasthoudt (id.26^a). En nu Rasji (ik citeer de vertaling van Rabbijn A.S.Onderwijzer):

"26. EN DAARNA KWAM ZIJN BROEDER TEVOORSCHIJN. Ik heb eene aggadische verklaring gehoord, die het [vers] overeenkomstig den eenvoudigen zin verklaart: met recht hield hij hem vast, om hem tegen te houden; Jakob was [namelijk] geschapen uit den eersten droppel en 'Esau uit den tweeden; ga eens na en neem tot voorbeeld een pijpje, dat nauw is van opening [holte]; doe daarin twee steenen, den een na den ander; die dan het eerst erin gekomen is, komt er het laatst uit, en die het laatst erin gekomen is, komt er het eerst uit; daaruit volgt dat 'Esau, die het laatst werd gevormd, het eerst te voorschijn moest komen, en Jakob, die het eerst was gevormd, het laatst te voorschijn moest komen; nu wilde Jakob hem tegenhouden, opdat hij [Jakob] de eerste wezen zou bij de geboorte, evenals hij de eerste was geweest bij de vorming, en haren [Rebekka's] moederschoot openen zou en [de voordelen van] de eerstgeboorte zou krijgen op grond van het recht (vgl. B.R.63)".

(Met B.R.63 wordt de midrasj-verzameling *Beresjiet* (= Genesis) Rabba bedoeld waar in afdeling 63 deze midrasj te vinden is.)

Zoals gezegd, het is niet zo moeilijk om Rasji's methode van bijbelcommentaar te schetsen, veel moeilijker is het om te laten zien hoe zijn methode werkt. Zo zou het boven aangehaalde voorbeeld makkelijk tot misverstand kunnen leiden. Om hem te begrijpen moet je niet alleen zo'n 800 jaar mentaal overbruggen, - m.i. een nauwelijks haalbare opgave.

Ga maar na, probeer maar eens iets van de verschrikkingen van de Sjoa uit te leggen aan kinderen, en dan hebben we het over iets wat 'nog maar' 60 jaar geleden is gebeurd. Ook moet je de talen kennen waarin hij dacht en schreef, in ieder geval het Oudfrans, het Hebreeuws, het Aramees en het Hebreeuws van de Misjna. Ga je dan ook nog de vertaalslag maken naar het Nederlands zoals de boven reeds genoemde Rabbijn A.S. Onderwijzer in 1895 heeft gedaan, dan wordt het echt spannend om te proberen achter Rasji's bedoelingen te komen. Het is overigens de verdienste van deze Amsterdamse rabbijn dat wij nu de *Nederlandse* vertaling kunnen lezen, want zijn vertaling is naar mijn weten het enige werk van Rasji dat in onze taal vertaald is.

Tot slot een prachtig voorbeeld van Rasji's werkwijze over de eerste zeven woorden van Genesis, die gewoonlijk vertaald werden met: 'In den beginne schiep God hemel en aarde'.

[Rasji]: Dit vers vraagt er gewoon om uitgelegd te worden overeenkomstig de midrasj. Daar wordt opgemerkt dat de Tora *resjit* 'begin' wordt genoemd, zoals in het vers *De Eeuwige maakte mij [de Tora] tot het begin [resjit] van zijn weg* (spreuken 8,22). En Israël wordt *resjit* genoemd in het vers *Israël is zijn eerste [resjit] vrucht van de oogst* (Jeremia 2,3). Wanneer wij de voorkeur geven aan de *pesjat* dan verstaan wij het vers als volgt: 'in het begin van Gods schepping van hemel en aarde, was de aarde nog ongevormd en leeg ...' (Gen. 1,1-2)

Nu de toelichting van Rabbijn Pearl hierop:

'Rasji begint met een vóóronderstelde vraag. Wat is de betekenis van het woord *beresjiet*, het eerste Hebreeuwse woord van de Bijbel, dat gewoonlijk vertaald wordt met 'in den beginne'? Hij geeft ons een *derasj* en een *pesjat*. Dit is de methode die hij vaak hanteert, met uitzondering hiervan dat hij nu met de *derasj* aanvangt. Eerst komt hij met de rabbijnse homilieën waarin *resjit*, het begin, op de Tora slaat (*Beresjiet Rabba*) en op een andere plaats (*Leviticus Rabba*) voor Israël staat. Dit leert ons twee interessante dingen. Ten eerste dat God het universum schiep op basis van de Tora. Ten tweede dat Hij het schiep omwille van Israël. In geen van beide gevallen betekent het voorvoegsel *be* 'in'. In de eerste homilie betekent *be* 'met' en in de tweede betekent het 'omwille van'. De achterliggende ideeën zijn duidelijk, het eerste leert dat heel de schepping is gefundeerd op de onderwijzingen van de Tora. Wanneer dit fundament omvergeworpen zou worden dan zou de wereld niet kunnen bestaan en verloren gaan. De tweede homilie kan verbonden worden met Israëls verantwoordelijkheid voor de verlossing van de wereld en de mensheid door hen te brengen onder deheerschappij van de ene God, Schepper van alle dingen.

In zijn *pesjat* komt Rasji met een andere vertaling van de eerste twee verzen. Het is een feit dat strikt genomen het woord *beresjiet* niet als ‘in den beginne’ vertaald kan worden, omdat het Hebreeuwse woord letterlijk ‘in het begin van ...’ betekent. Maar de geaccepteerde punctatie van het vers voorziet met het eind van het vers niet in een zelfstandig naamwoord dat in samenhang (constructus-vorm) met *beresjiet* gelezen kan worden.

De gegevens in dit artikel zijn allen ontleend aan het bovengenoemde boek van Chaim Pearl, *Rasji, een middeleeuws joods denker*, Hilversum 1989, aan het boek van Esra Shereshevsky, *Rashi, the Man and his World*, Northvale, New Jersey 1996 en aan het lemma *Rashi* in de Encyclopaedia Judaica.

Wie goed doet, goed ontmoet

door Dave Cohen¹

Aan het eind van het jaar stapelen de acceptgiro's van fondsenwerfers zich op. U probeert zo veel mogelijk geld vrij te maken, en dat allemaal naast uw drukke vrijwilligerswerk! Voor wie nóg meer wil geven, volgen hier wat websites van organisaties die wel raad weten met uw tijd of geld.

De Collectieve Israël Actie laat op www.israelactie.nl indrukwekkende foto's zien. Een zelfmoordterrorist blies zich op bij een synagoge in de Beet Jisraelbuurt, precies naast een groep vrouwen die met hun kinderwagens wachtten totdat hun mannen de dienst hadden beëindigd. De brandweer- en reddingsdiensten kwamen in actie. Stel dat er inderdaad ooit een gifaanval plaatsvindt? De brandweer en reddingsdiensten vervullen dan een vitale rol. Daarom gaf de CIA deze diensten dit jaar topprioriteit. De CIA verteld duidelijk waarvoor zij staat en wat zij aan sociale en humanitaire hulp in Israël verricht. Zo kom je erachter hoe de CIA slachtoffers van terreur steunt, hoe zij garant staat voor het uitdelen van warme maaltijden aan kinderen - ruim een half miljoen Israëlische kinderen leeft onder de armoedegrens - en nog veel meer. Mocht u een schenking willen doen, of testamentair een en ander laten vastleggen, de CIA vertelt hoe dat kan.

De grootste internationale joodse vrouwen organisatie is de WIZO. De Nederlandse afdeling is te vinden op www.wizo.nl. Aan de hand van deze simpele maar overzichtelijke site, wordt goed duidelijk gemaakt wat verwacht kan worden van de WIZO en haar projecten. Ze zijn er allemaal op gericht om kinderen en vrouwen in Israël een beter bestaan te geven. Heel belangrijk punt is, dat dit kinderen van alle gezindten zijn. De zionistische vrouwen dragen daartoe bij door ruim tweehonderd kinder-dagverblijven te bekostigen. Hierover, en over andere projecten, geeft de site uitleg..

Daarom verbindt Rasji het eerste woord van de Bijbel met het tweede vers en vertaalt: ‘In het begin van Gods schepping van de hemel en de aarde, was de aarde ongevormd en leeg ...’. Dit is een volkomen legitieme vertaling, die geheel volgens de *pesjat* is. Zij wordt inderdaad gevolgd door verschillende moderne vertalingen van de Bijbel, waaronder de nieuwe vertaling van de Jewish Publication Society’.

Verder informeert de website u over de Wizo-winkel in Amsterdam. Daar verkopen vrijwilligers Judaica en Israëlische producten; een deel van de opbrengst daarvan gaat naar de doelen in Israël. Natuurlijk biedt de website ook informatie over schenkingen en andersoortige financiële bijdragen aan de WIZO.

De organisatie achter www.younghadassah.nl zamelt geld in voor van het Hadassah- ziekenhuis in Jeruzalem. Dit ziekenhuis behandelt patiënten ongeacht hun politieke of religieuze achtergrond en staat zeer goed aangeschreven in de regio. Young Hadassah Nederland (er zijn internationaal dertig afdelingen) wordt bestuurd door jongeren. Zij zamelen geld in via activiteiten als EHBO cursussen, benefiet-theatervoorstellingen en een sponsorloop. Belangrijke ontvanger van het geld is de kinderoncologie-afdeling van het ziekenhuis.

Uw bijdrage is ook welkom bij Magen David Adom. Op www.mds-nederland.nl staat waarom het ‘Israëlische Rode Kruis’ geld nodig heeft en wat ze er mee doet. Deze ambulancedienst vervoert jaarlijks ongeveer een kwart miljoen gewonden en biedt eerste hulp bij ongelukken en terreur. Van uw geld kunnen de ziekenwagens worden vernieuwd en gemoderniseerd. Ook MDA Nederland werkt met benefietvoorstellingen en giften.

Natuurlijk zijn er veel meer organisaties die uw geld en tijd verdienen. Surf op het internet, en vindt ze vanzelf.

¹ Dave Cohen schrijft regelmatig in het NIW welke websites hij met betrekking tot het Jodendom, Israël en de Judaica tegenkomt. Hij gaf ons toestemming een paar van deze artikeltjes te plaatsen.

Eli Wiesel: “Zeitgeist” om Joden te haten.

Nobel Prijs Winnaar Eli Wiesel karaktiseert het huidige internationale klimaat ten opzichte van de Joden en Israël als „in één woord: vijandig”.

Uit een interview in de Jerusalem Post

Hij kwam naar Jeruzalem om deel te nemen aan de Internationale Conferentie over de Holocaust, georganiseerd door Jad Wasjem. „Waar ik ook ga, voel ik het. Misschien is het niet tegen mij persoonlijk gericht, maar ik voel er de lucht van trillen. Het is overal rondom mij. Het feit dat in Europa het anti-Semitisme zo kwaadaardig en zo luidruchtig en acceptabel is, maakt mij zeer angstig. Het verbale anti-Semitisme in Europa heeft gewelddadige vormen aangenomen, – zij verbranden synagogen. Mijn God, Joden worden op straat aangevallen. Ik merk het zelfs in de brieven die ik krijg. Hoewel zij nog hoofdzakelijk positief blijven, is toch het percentage vijandige brieven drastisch toegenomen. Ik herinner mij niet eerder zulke kwaadaardige beledigingen en zoveel bedreigingen met de dood gekregen te hebben. Het lijkt erop dat het een deel van de „Zeitgeist” is om Joden de haten. Dit alles betekent voor de Joden dat wij allen samen moeten staan. Er moet solidariteit zijn tussen de Joden in Israël en de Diaspora. Ik accepteer die verantwoordelijkheid. Ik geloof in Joodse verantwoordelijkheid in het algemeen.

Ik geloof niet dat de wortel van het huidige anti-semitische klimaat politiek is. Ik geloof, dat wat wij nu zien het resultaat is van de gebeurtenissen van de 20ste eeuw. Ik vrees dat de haat gedurende een generatie op een afstand is gehouden, maar nooit was uitgeblust. En nu hervindt het zijn kracht. Wat nieuw is in het anti-Semitisme van vandaag, is dat het anti-Semitisme van de eerste helft van de 20ste eeuw hoofdzakelijk beperkt was tot de rechter vleugel. Nu heeft het ook de linker vleugel geïnfecteerd. Het anti-Semitisme van Links vindt zijn oorsprong in de politiek, de wortels van het rechtse anti-Semitisme zijn sociaal en godsdienstig. Maar hoewel ik geloof dat we een onderscheid moeten maken tussen anti-Zionisme en anti-Semitisme zie ik ook een anti-Zionisme dat niet anti-Semitisch is of – is het anti-Zionisme soms, zoals vandaag de dag, zo sterk dat het anti-Semitisch is geworden.

Het probleem met het huidige anti-Semitisme in Europa is, dat er veel anti-Israël stemmen gehoord worden in Europa, die Joodse stemmen zijn. Ik ben bang dat daar een niet geringe hoeveelheid achterbaksheid achter schuilt, en dat stoort mij enorm. Voor mij geldt, dat wanneer iemand door het jaar genomen doorgaans achter Israël staat en nu zegt dat hij „tegen Israël” is, dan kan daar een geloofwaardigheid in die uitspraak zitten. Maar wanneer iemand, en er zijn vele van die mensen, zich nimmer over Israël uitliet in het verleden, en die nu het Jodendom gebruikt om Israël te bekritisieren, dat is verkeerd. Waarom hoorde ik hem nooit eerder?” Op de vraag of Wiesel gelooft dat de Joden alleen

staan, antwoordde hij: „Wij zijn niet alleen, want wij hebben nog altijd Amerika. Onze banden met Amerika rusten op een traditie van gemeenschappelijke waarden van democratie. De bijbelgemeenschappen in het Midden Westen van Amerika hebben Israël zo zeer lief, dat het een ware zegen is. De Amerikaanse gehechtheid aan Israël komt ook tot uitdrukking in de diepe betrokkenheid van de Amerikaanse President met Israël. Ik heb vijf presidenten van de Verenigde Staten gekend, en ieder was sterk persoonlijk betrokken bij Israël.” En wat de huidige druk van de Amerikaanse president op Israël betreft, daarover zei Wiesel: Ik geloof niet dat hij Israël bevelen geeft. Hij geeft ons advies. Wanneer zij tegen Israël zeggen: „Wij begrijpen jullie noden, maar jullie moeten ook de onze begrijpen,” dan bedoelen zij te zeggen: „Wij hebben onze eigen belangen, namelijk om Saddam Hoessein in Irak omver te gooien, – help ons dit doel te bereiken door iets meer consideratie te tonen.” De V.S. weigert niet Israël's soevereiniteit te erkennen en verwerpt ook niet zijn recht tot zelf-verdediging. „Maar de Europeanen gaan te ver. Dat dreigen met sancties, bijvoorbeeld, is ongelooflijk.”

Wat kunnen wij eraan doen? „Wel, daar is het oude antwoord: we moeten betere opleidingsprogramma's hebben, zowel voor de wereld als voor onszelf.

Het is een kwestie van taal, – de juiste taal vinden om uit te leggen wat er gebeurt. Bijvoorbeeld, niemand zou het fenomeen van zelfmoord bomaanslagen moeten accepteren. Zelfs voor oorlogen gelden wetten: – de Geneve Conventies. Terrorisme is a-moreel, slecht.

Wij moeten iedere keer weer uitleggen dat het misbruik van andere mensen om moorden te plegen door zichzelf op te blazen meer dan obsceen is. Haat vernietigt de hater. Wee de maatschappij die de haat toestaat voort te bestaan. Laten wij onszelf zijn en blijven zoals wij onszelf altijd gezien hebben, als de kinderen van Abraham, Isaac en Jakob. Wij hebben onszelf altijd gedefiniëerd door middel van de image die wij geërfd hebben, niet door die van hen die ons haten. Na de Holocaust kwam Jean Paul Sartre met een verwerpelijke en onjuiste uitspraak: „Een Jood is een Jood omdat hij wordt gezien als een Jood.” Sartre's leerling, Victor Levy – die begon als Maoïst, een revolutionair en die daarna terugkeerde tot het Jodendom en die nu een groot Talmoed geleerde is in Jeruzalem, wist Sartre er van te overtuigen toe te geven dat hij zich vergist had. Wij zijn nu niet en werden nimmer gedefiniëerd door wat onze haters over ons zeiden. Wij moeten nooit toestaan dat dit ooit gebeurt.

Boekbespreking

God als Golemschepper

Weinig monotheïsme, weinig cultuurverschillen en veel tekst in een boeiende bundel over het monotheïsme. De hoofdletter ontbreekt niet voor niets in “O mijn god, teksten over het monotheïsme”. Deze zojuist gepresenteerde bundel is een typisch Vassallucci-project: trendy van opzet, schrijvers uit eigen stal en prachtige literaire teksten. De ondertitel ‘teksten over het monotheïsme’ is wel erg ruim genomen. Hij dekt hoogstens de lange inleiding. De teksten zelf zeggen niet direct iets over monotheïsme, het zijn vooral literaire, areligieuze teksten, geïnspireerd door de literaire tekst van drie heilige boeken. Loes Gompes en Vassallucci-redacteur Adriaan Krabbendam vroegen vijftien auteurs van joodse, christelijke en islamitische huize om ‘een kritische blik te werpen op Tenach, het Nieuwe Testament en de Koran’. Dat staat in de inleiding onder het kopje ‘Het is de schuld van het monotheïsme’. Met dit idee haken zij in op de sinds 11 september actuele discussie over ‘de relatie tussen godsdienst - in het bijzonder de islam - en geweld’. Daarover is al heel wat geschreven, vaak met het monotheïsme in de rol van booswicht.

De redacteurs vonden een nieuwe invalshoek door over dit onderwerp literaire teksten te verzamelen. Zij kozen in de eerste plaats goede schrijvers, die daarnaast ook nog wat weten over hun eigen religie, vertelt Gompes. De inleiding voegt daaraan toe: ‘Feit is ook dat schrijvers het monotheïsme aan de man hebben gebracht. Goede schrijvers’.

Geweld

Dit moest uiteenlopende gezichtspunten opleveren over ‘monotheïsme’, maar wat dat betreft is er juist merkwaardig weinig verschil. Geen van de monotheïstische godsdiensten komt er erg best vanaf, ongeacht de culturele achtergrond van de auteurs - een ware integratie in de periferie. De link tussen religie en geweld komt nauwelijks aan de orde. De schrijvers reflecteren hoogstens indirect op de ‘gezaghebbende teksten’ en wie daarover een gedegen theoretische verhandeling verwacht, komt bedrogen uit.

Gelukkig maar. Het ‘o mijn God’ uit de titel was niet voor niets Abdelkader Benali’s spontane reactie op de opdracht. De meeste schrijvers slaan de theorie vrolijk in de wind. Wie wil weten hoe zij hun heilige boeken en die van anderen ervaren, moet dat maar uit de tekst halen.

Het resultaat is geen afgezaagd multiculti-geheel, maar een boeiende verzameling stukken in uiteenlopende genres: een briefwisseling, een essay, toneel, proza en poëzie. Als er qua thematiek een verbindende factor is, is dat niet de God van de auteurs - voor zover zij die hebben -, maar hun Mens.

In ‘Evenbeeld’ draait Said El Haji de traditionele religieuze visie om. Hij scheidt zich een god naar het evenbeeld van de mens, een golemschepper die net als in het Praagse verhaal al snel de greep op zijn kleifiguur verliest, zich schuldig voelt en niet meer weet wat hij ermee aanmoet. De ‘crossover’ waarop de redacteurs hoopten, gaat hier verder dan schrijven over andere heilige teksten. Dit scheppingsverhaal verwijst zelfs letterlijk naar dat van de golem: „Maar wacht eens! Wat is dit voor een vijfderangs golem?“, denkt El Haji’s god.

In ‘Moederliefde’ zet Chaja Polak het verhaal van Sara en Hagar grondig op zijn kop. Ook dit is een verhaal met menselijke problemen in de hoofdrol.

Het is typerend voor de overheersende benadering van Tenach, Nieuwe Testament en Koran in deze bundel, waarvan de auteurs qua naam, maar niet qua benadering een bonte culturele mix vormen.

Khalid Boudou en Gerrit Komrij wisselen brieven in de rol van ‘Halfgoden’. Ariëlla Kornmehl schrijft een kort verhaal over ‘Gods loodgieter’ met wielklemmen en overstromingen als Egyptische plagen. ‘God komt op bezoek’ bij Abdelkader Benali en babbelt over de familie. Wanda Reisel laat ‘oom Dook’ vertellen over de marketing van ‘Jezus en Sunlight’ en Fouad Laroui schrijft een essay over de hedonistische Kohelet (Prediker), die hij ziet als ‘Koko, mijn broeder’. De toneeltekst ‘Echt’ van Gerardjan Rijnders laat een in sleur verzand stel aan het woord dat vroeger figureerde in Hooglied, maar dat dat nu ziet als een verzameling leugens.

„De auteurs zijn mensen die deels wel, deels minder met religie zijn opgevoed”, zegt Gompes. „Niet religie was het uitgangspunt, maar literaire auteurs. Teksten zijn nauw verbonden met de rol die godsdienst speelt; alle reden om naar die teksten te kijken. Dat is ook mijn insteek: niet religie, maar cultuurgoed.”

Loes Gompes is dramaturg en vind de Tenach al inspirerend sinds ze op haar vierde naar joodse les werd gestuurd: „Ik ben dol op teksten.” Religieus is zij er niet van geworden: „Toen ik voor het NIW ging schrijven kreeg ik een telefoontje van mijn oud-leraar joods. Die zei: ‘Van God wilde je niets weten!’ Toen al.” Dit herkent Gompes bij schrijvers als Fouad. „Hij treedt regelmatig op en ziet zichzelf naar mijn weten als atheïst. Hij wil niets te maken hebben met geloofsbelevens, maar is wel opgevoed met de Koran. Hij kent zijn boeken.

Zojuist is zijn prachtige bundel ‘De uitvinding van God en andere verhalen’ verschenen.

In het titelverhaal vinden drie jongetjes - onder wie een joods en een islamitisch jongetje - in Marokko samen een andere god uit. Ze kiezen in de stad een jongen uit die voor god moet spelen, uit verontwaardiging over een formulier waarop ze moeten invullen wat voor 'soort' Marokkaan ze zijn."

Interreligieus

Ligt aan deze verzameling het idee ten grondslag dat je areligieus moet zijn om andermans heilige teksten te bestuderen? Gompes: „Nee, dat denk ik helemaal niet, dat hoop ik niet. Er doen religieuze mensen mee aan interreligieuze dialogen, in Nederland en in Israël bijvoorbeeld. Meir Shalev geeft in 'De bijbel nu' zijn visie op de verhalen uit Tenach en dat boek is in Israël ook door orthodoxe joden gelezen. Tot zijn grote verrassing, vertelde Shalev mij. Juist een religieus iemand die het niet eens was met Shalevs visie, werd gegrepen door de manier waarop hij het boek had geschreven."

Gompes en Adriaan Krabbendam hebben een verschillende achtergrond, maar het zal geen verbazing wekken dat het boek ontstond in goede samenwerking. „Iedereen kan een dialoog met de 'heilige' boeken aangaan", heet het in de inleiding.

Evenzo hopen de twee dat iedereen de bundel zal lezen; mensen uit de drie achterbannen, maar ook mensen die zich meer in de periferie bevinden.

Gompes: „Ik ben zelf een 'cultuurjood' en ken ook 'cultuurmoslims'. Wij hebben wel een band met onze cultuur, maar niet met religie. En voor mensen die de boeken nog nooit hebben gelezen is deze bundel misschien een gemakkelijke start. Het gaat om teksten waarnaar zo vaak wordt verwezen en waarover zoveel ruzie wordt gemaakt; het is actueel, het is belangrijk dat mensen weten wat er nu echt staat."

Het samenstellen van de bundel stimuleerde haar om de teksten waar het om draait te (her)lezen. „Natuurlijk de gedeelten waarover de stukken gaan, maar meer dan dat. Ik herlas hele stukken Oude Testament, en stukken Nieuwe Testament die ik na de studie kunstgeschiedenis nooit meer had ingekeken. Ik heb ook stukken Koran gelezen: even kijken wat er echt staat. Het zou leuk zijn als het ook voor anderen zo werkt. Maar dat is geen must. Het is mij ook goed als zij alleen deze bundel lezen en ervan genieten."

Elise Friedmann

Loes Gompes & Adriaan Krabbendam (red.):
'O mijn god. Teksten over het monotheïsme'
Vassallucci, Amsterdam 2004.
ISBN: 90 5000 491 1. €17,50

Deze boekbespreking is met toestemming van de redactie overgenomen uit het Nieuw Israelietisch Weekblad nr 37, het oudste opinie-weekblad van Nederland en de informatiebron voor iedereen die geïnteresseerd is in de Judaica in de breedste zin van het woord. (voor een proefabonnement bel men 020-6235584)

נשאלה שאלה

Niesjale sja'ala, in vertaling: "de volgende kwestie werd gevraagd" (bJoma 85a) is een rubriek die zich bezig houdt met vragen van lezers van het Judaica Bulletin of van bezoekers van de Zwolse synagoge en het geven van een antwoord erop

Hoe komt de joodse kalender tot de conclusie dat we nu in het jaar 5764 leven?

De tijdrekening die op het ogenblik door joden wordt gehanteerd is de 'minjan la-jetsira' of de tijdrekening *vanaf het begin van de schepping*. Hierbij dient opgemerkt te worden dat deze tijdrekening voornamelijk gebruikt wordt met betrekking tot het liturgische jaar en specifiek joodse zaken zoals geboorte- en sterfdata enz., want in Israël wordt in het dagelijkse verkeer de gewone tijdrekening gebruikt. Deze joodse tijdrekening wordt vanaf ongeveer de 9e eeuw gebruikt en gaat uit van het veronderstelde begin van de schepping. Er bestaan diverse rabbijnse rekenmodellen waarbij de schepping van de wereld, de *olam*, begint in het najaar van één van de jaren 3762 – 3758 vóór het begin van de gewone jaartelling. U merkt het, daar zit al een onzekerheids-marge tussen van vier jaar om aan de vele kalenders een eind te maken stelde men in de 12e eeuw (sic!) dat de tijdperk van de schepping begon op 7 oktober van het jaar 3761 voor b.g.j. Men kwam tot deze datum via ingewikkelde rekenmodellen die vaak onderling nogal verschillen, en

ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat hier nogal eens gebruik gemaakt is van de spreekwoordelijke, zij het in dit geval vrome, natte vinger.. De voornaamste bron voor deze tijdrekening is het geschrift *Seder Olam*, de Orde van de Wereld. Het werk wordt toegeschreven de joodse geleerde Yose ben Chalafta uit de tweede eeuw v.g.j., die het weer gebaseerd heeft op vele discussies en conclusies in de Talmoed. De poging de bijbelse en talmoedische chronologie synchroon te laten lopen met de historische data heeft eigenlijk tot nog toe geen succes gehad omdat men vroeger de wetenschappelijke en archeologische dateringsmethoden niet hanteerde om tot een nauwkeurige tijdrekening te komen. Ook, en dat is misschien wel belangrijker, had men niet zozeer een wetenschappelijke belangstelling maar was de vraag naar het begin der dingen van religieuze aard. De traditie moest ten koste van bijna alles gehandhaafd blijven, in het bijzonder ten opzichte van dissidente sectariërs.

Cursusprogramma 2004-2005

Voor het negentiende jaar in successie organiseert de Stichting Judaica Zwolle in de synagoge aan de Samuel Hirschstraat een interessant cursusprogramma over joodse godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur. De cursussen staan open voor belangstellenden, die met het jodendom willen kennismaken, of die hun kennis ervan willen verdiepen. Van de cursisten wordt geen speciale vooropleiding verwacht. Wel gaan de meeste cursussen uit van enige uren voorbereiding per cursusavond of –middag. Er zijn 5 Vrij-leerhuis cursussen, 4 korte cursussen en 2 cursussen Hebreeuws.

Vrij-Leerhuiscursussen

Vrij Leerhuis 1 geeft een algemene inleiding op het jodendom en het joodse karakter van de evangeliën. De bijbel bestaat uitsluitend uit joodse boeken, die door en voor joden zijn geschreven. Kennis van het jodendom is voor een goed verstaan van deze boeken van groot belang. Tijdens de cursus komen o.a. de volgende onderwerpen aan de orde: de Hebreeuwse taal- en denkwereld en de verhaalcultuur; de rabbijnse literatuur van *Tora* tot *Kabbala*; de liturgie, de feesten en het joodse karakter van de evangeliën. Ook zal er worden ‘gelernd’ op enkele bijbelteksten. De cursus wordt verzorgd door Mevr. Lidy van Dam te Wilhelminaoord op 7 dinsdagavonden, van november 2004 tot januari 2005.

Vrij leerhuis 2 ‘Kracht en tegenkracht, over de rol van vrouwen en mannen in bijbelverhalen’. Aan de orde komen: 1. Twaalf vrouwen rond Mozes. Verhalen bij het begin van Israëls geschiedenis; 2. Mirjam, Debora, Hulda: profetessen van naam; 3. Ester. Op de derde dag bekleedde zij zich met het koningschap; Ruth, Naömi en Boaz. Een driehoeksverhouding? 5. Een sterke vrouw, wie zal haar vinden? Over vrouwenwijsheid in de Hebreeuwse bijbel. Docent is Mevr.Dr.J.(Jopie) Siebert-Hommes. De cursus wordt gegeven op 5 dinsdagavonden in januari en februari 2005.

Vrij leerhuis 3 is een introductie in de joodse mystiek. De cursus is bedoeld als eerste kennismaking met de joodse mystiek, haar geschiedenis, literatuur en ideeënwereld. De vraag wordt gesteld wat mystiek is en hoe mystieke ideeën in het jodendom tot uiting zijn gekomen. Een historisch overzicht wordt geboden van de diverse stromingen, de belangrijkste mystici en de werken die zij schreven. Tevens wordt inhoudelijk ingegaan op de belangrijkste begrippen in de joodse mystiek, in het bijzonder de taalmystiek. De cursus wordt gegeven door Drs.J.H.(Sjef) Laenen uit Den Haag op 5 donderdag-middagen in februari en maart 2005.

Vrij leerhuis 4: Sjemot (Exodus) lezen met Rasji. De Franse rabbijn Salomo ben Isaak (bekend onder de naam Rasji) heeft in de 2^e helft van de 12^e eeuw Tora, Tenach en grote delen van Talmoed van commentaar voorzien. Hierin streefde hij eenvoud en duidelijkheid na en concentreerde hij zich vooral op de direct uit de tekst af te leiden betekenis. In 1895 heeft de Amsterdamse rabbijn A.S.Onderwijzer Rasji’s commentaar op de Tora in het Nederlands vertaald. Het is dan ook deze vertaling die ons toegang geeft tot Rasji’s denkwereld. De cursus wordt gegeven door Dhr. D.(Dick) Broeren te Zwolle op 5 dinsdagmiddagen in januari, februari en maart 2005.

Vrij leerhuis 5 concentreert zich op het ‘onorthodoxe’ bijbelboek Kohelet (Prediker). Het boek, één van de vijf feestrollen wordt gelezen op de Sjabbat van Soekot, het Loofhuttenfeest. Het is een door en door menselijk boek en het stelt menselijke vragen. Tekstuele opbouw en indeling, alsmede een uitgebreid commentaar uit de joodse traditie komen aan bod. Een beter inzicht en een intens genieten van dit actuele boek is het doel van deze cursus, die gegeven zal worden door Dhr. J.(Jan) Veldhuijzen te Zwolle op 5 dinsdagavonden van november 2004 tot en met januari 2005.

Korte cursussen

Korte cursus 1- Joodse cultuur en kunst in Nederland van 1670 tot heden. Aandacht zal worden besteed aan de wederzijdse beïnvloeding van de Nederlandse en Joodse cultuur en aan de speciale vormen, die de Nederlands-joodse cultuur hierdoor aannam. Het leven en het werk van een aantal toonaangevende joodse schrijvers en beeldende kunstenaars uit de 19^e en 20^e eeuw worden behandeld door Mevr. Prof. Dr. R.G.(Rena) Fuks-Mansveld uit Amsterdam, om de veelzijdigheid van het onderwerp nader te belichten. De cursus wordt op drie dinsdagmiddagen in maart 2005 gegeven.

Korte cursus 2- Amalek, de personificatie van het kwaad. Worden grenzen van het respect overschreden dan moeten we het benoemen; telkens weer opnieuw. Deze cursus gaat over kwaad en geweld in TeNaCH en mondelinge traditie. Dhr. J.(Jan) Veldhuijzen uit Zwolle leidt deze cursus op drie dinsdagavonden in april en mei 2005.

Korte cursus 3- Van zending tot gesprek, de protestantse kerken in Nederland in hun relatie tot het jodendom. Joden en protestanten in Nederland hebben een complexe relatie achter de rug. Na de Sjoa en de stichting van de staat Israël ontwikkelt die relatie zich in de richting van een gesprek. Hoe zien joden en protestanten zichzelf en de bredere samenleving vandaag? Deze cursus wordt gegeven door Dr.G.J.(Gert) van Klinken uit Zwolle op drie maandagavonden in november en december 2004.

Korte cursus 4- Inleiding in de joodse gebedspraktijk. Op een inleidend niveau komen aan de orde, de rol van de gebeden in de eredienst en in het dagelijkse leven, de Siddoer (het joodse gebedenboek) en het Chazzanoet (de liturgische zang). Op drie maandagavonden in het voorjaar van 2005 zal deze cursus gegeven worden door Dr. S.P.(Peter) van 't Riet te Zwolle.

Cursussen Bijbels-Hebreeuws

Tot slot worden er nog *twee cursussen Bijbels Hebreeuws* gegeven door Drs.J.L.C.Boertjens te Zwolle. Een beginners-cursus en een cursus voor hen die hun verworven kennis en vaardigheden op peil willen houden op resp. 15 woensdagavonden en 10 maandagmiddagen/avonden gedurende het hele jaar.

Het volledige cursusprogramma, compleet met datums, prijzen, etc. is vermeld op onze website www.judaica-zwolle.nl en aan te vragen bij onze administratie: tel. 038-4539283, bij onze cursuscoördinator, tel. 038-456 1048 of via ons e-mailadres judaica@hetnet.nl

Web-Nieuws (1)

De Amsterdam University Press heeft de website www.bijbelencultuur.nl ontwikkeld over de bijbel in de Nederlandse cultuur. Deze website heeft alles in zich om uit te groeien tot de vraagbaak voor iedereen die meer wil weten over de invloed van de bijbel op onze cultuur. De website bevat honderden voorbeelden van kunstwerken die door de bijbel zijn geïnspireerd. Vanuit de bijbelteksten zelf kan worden doorgeklikt naar toelichtingen, commentaren en voorbeelden in beeldende kunst, architectuur, muziek en literatuur. Het doel van de website is de invloed aan te tonen die de bijbel gehad heeft en nog steeds heeft op wat we gemakshalve dan maar de Nederlandse cultuur zullen noemen. Gefaseerd worden alle bijbelboeken in de Nieuwe Bijbelvertaling op de site gepubliceerd plus informatie in de vorm van verklarende aantekeningen op de bijbeltekst en 'terzijdes'.

De site is ruwweg in drie hoofdcategorieën ingedeeld: de bijbel zelf, de invloed van de bijbel op onze cultuur en bijdragen die een aantal columnisten en essayisten op uitnodiging van de redactie aan deze website geleverd hebben. Bijdragen die zowel betrekking kunnen hebben op de bijbel zelf als op diens invloed op de Nederlandse cultuur.

De ingang **Hoofdpijnen** bevat informatie over hoofdpersonen, sleutelscènes en hoofdthema's die de bijbeltekst helpen ontsluiten. Een goede binnenkomer. In de ingang **Bijbelse wereld** vindt u informatie over de leefwereld van de mensen die in de bijbelboeken figureren. Deze ingang is weer onderverdeeld in een aantal categorieën, gebaseerd op zowel bijbelse als buiten-bijbelse bronnen. De ingang **Interpretatie** gaat ondermeer in op enkele thema's die, achteraf gezien, als rode draden door de bijbel lijken te lopen. In **Reflectie** geven schrijvers in columns en essays hun persoonlijke interpretaties en visies op verschillende bijbelboeken. De ingang **Letteren** leidt naar terzijdes over de bijbelse invloed op de Nederlandse literatuur, onderverdeeld in proza, poëzie en drama. Ook komen hier verscheidene bijbelvertalingen aan bod. Spreekwoorden en zegswijzen zijn gerangschikt onder het menu Samenleving in de ingang **Cultuur**. De bijbelse invloed op de overige Nederlandse kunsten zijn te vinden in **Kunsten**, onderverdeeld in beeldende kunst, toegepaste kunst, architectuur en muziek.

De podiumkunsten worden onder Letteren – Drama behandeld. In de tekst komt de lezer in de vorm van letters actieve linkjes tegen die verbinden naar uitleg, afbeeldingen, geluidsfragmenten en binnenkort zelfs naar video-fragmenten ter begeleiding van de tekst. Op dit moment zijn er al een tiental bijbelboeken volledig benaderbaar. Ook verwijst de tekst regelmatig naar de website www.denieuwevertaling.nl waar al zo'n 30 bijbelboeken in de Nieuwe Bijbel Vertaling (NBV) beschikbaar zijn. (Deze website is trouwens ook zeer de moeite van het bezoeken waard.)

De site www.bijbelencultuur.nl staat volgens eigen zeggen nog volop in de steigers. De samenstellers van de site zeggen zelf dat een van de voornaamste kenmerken van het project is dat het vooral nog een 'werk in uitvoering' is en denken nog zo'n 5 jaar nodig te hebben om het te voltooien. Hoewel er natuurlijk van een echte afronding geen sprake kan zijn omdat de Nederlandse cultuur springlevend is en de bijbel daarin nog dagelijks een aanwijsbare en niet weg te denken rol speelt. Men nodigt dan ook de gebruikers van de site graag uit hun steentje bij te dragen.

Als u voorbeelden kent van de invloed van de bijbel op de Nederlandse cultuur die op deze site niet mogen ontbreken, kunt u schrijven naar het e-mail adres bijbel@aup.nl.

D.B.

15e Synagogepad weer heel interessant en leerzaam

In 2004 organiseerde de Stichting Judaka Zwolle samen met het Genootschap Nederland-Israël Afdeling Zwolle voor de vijftiende keer het jaarlijkse "Synagogepad".

Het Synagogepad vond plaats op zondag 6 juni 2004. Dit jaar werd ter gelegenheid van het 3e lustrum weer een "ouderwets synagogepad" georganiseerd in de vorm van een tocht per touringcar langs diverse joodse bezienswaardigheden in de "wijde omgeving" van Zwolle.

Voor dit vijftiende synagogepad werd gekozen voor een tocht met twee touringcars naar Den Haag, Leiden, Rijnsburg en Katwijk. Op het programma stonden een bezoek aan de oude Portugese Synagoge, nu de Liberaal-joodse Synagoge van Den Haag, de synagoge van Leiden, het Spinoza-huis te Rijnsburg en de begraafplaats van de Joodse Gemeente Leiden die in Katwijk ligt. Op de locaties werden de deelnemers geïnformeerd over de historie en het gebruik van de diverse gebouwen. In Leiden was een prachtige collectie gerestaureerde voorhangsel te bewonderen. Bij het Spinoza-huis werd veel verteld over het leven en werk van de grote wijsgeer, die - naar recent onderzoek heeft aannemelijk gemaakt - niet door de Joodse Gemeente van Amsterdam in de ban werd gedaan vanwege zijn ketterse opvattingen, maar omdat hij zich in een zakelijke kwestie aan het joods-juridische gezag onttrok en de niet-joodse rechter inschakelde.

De interessante tocht, die om 9.00 uur van start ging bij de Zwolse synagoge, nam de hele dag in beslag. Om half zes 's middags konden de deelnemers vanuit Zwolle tevreden huiswaarts keren.

Tentoonstelling in het Joods Historisch Museum

In het Joods Historisch Museum in Amsterdam is op dit moment een tentoonstelling aan de gang over de joodse identiteit in de hedendaagse architectuur. De titel van de tentoonstelling 'JIBANEE!' dat Hebreeuws is voor 'er wordt gebouwd' spreekt voor zichzelf.

Het museum presenteert in veertien paviljoens een internationaal overzicht van architectuur voor joodse instellingen vanaf het einde van de twintigste eeuw tot nu. Zestien hedendaagse synagogen, joodse musea en scholen van experimenteel werkende toparchitecten worden uitvoerig belicht.

De getoonde ontwerpen zijn allen toonaangevend en spraakmakend en geven met hun vernieuwende vormen uiting aan een sterker wordende joodse identiteit. Het project krijgt een nog sterkere uitstraling doordat niet alleen de architectuur zelf opvallend is maar ook – uiteraard – de locatie.

JIBANEE! is een initiatief van het Joods Historische Museum en de tentoonstelling zal na Amsterdam diverse grote Europese steden aandoen. Onderdeel van de expositie is een film van Joram ten Brink, waarin een aantal architecten en opdrachtgevers ingaat op de achtergronden van de getoonde ontwerpen. De tentoonstelling is nog tot 30 augustus a.s. te bezoeken.

Tentoonstelling in de Portugese synagoge in Amsterdam

In de Portugese synagoge in Amsterdam is nog tot 29 augustus de tentoonstelling 'Glans van Geest en Goed, de ongekende schatten van de Portugese Synagoge' te zien. Het is een expositie van twee unieke sefardisch-joodse collecties van ceremoniële voorwerpen, boekdrukken en zeldzame manuscripten die eeuwenlang bewaard zijn gebleven in het historische gebouwencomplex van de Portugees-Israëlitische Gemeente aan het Mr. Visserplein in Amsterdam.

De tentoonstelling is het resultaat van enthousiaste samenwerking van studenten Museumstudies aan de UvA en de bibliotheek Ets Haim-Livraira Montezinos. De tentoonstelling gaat uit van vijf thema's waarin de geschiedenis van de sefardische joden in Amsterdam wordt getoond. Naast een inleiding op het algemene joodse leven zijn die thema's: Identiteit, Wisselwerking en Integratie, Sefardische Beeldtaal, Internationaliteit en Schenkers en Opdrachtgevers.

De tentoonstelling is te zien in het normaal niet zo gauw toegankelijke gebouw van de zeventiende-eeuwse unieke bibliotheek Ets Haim van zondag t/m donderdag van 10.00-17.00 uur. Voor nadere informatie: www.etshaim.org

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

ZOMER / NAJAAR 2004

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

za 17-07 Sjabbat Matot (Num. 30:2-32:42) - Masee (Num. 33:1-36:13)

za 24-07 Sjabbat Devariem (Deut. 1:1-3:22)

za 31-07 Sjabbat Wa'etchanan (Deut. 3:23-7:11)

zo 01-08 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.

za 07-08 Sjabbat Ekeev (Deut. 7:12-11:25)

za 14-08 Sjabbat Re'ee (Deut. 11:26-16:17)

za 21-08 Sjabbat Sjoftiem (Deut. 16:18-21:9)

za 28-08 Sjabbat Kie Tetsee (Deut. 21:10-25:19)

za 04-09 Sjabbat Kie Tavo (Deut. 26:1-29:8)

zo 05-09 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.

za 11-09 Sjabbat Nitsavim (Deut. 29:9-30:20) - Wajelech (Deut. 31:1-31:30)

wo 15-09 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoozevee. Dhr. Albert Metselaar over: "Het gebruik van de bazuin in het Jodendom". Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Aanvang: 19.45 uur.

do 16-09 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (eerste dag)

vr 17-09 Rosj Hasjanah / Joods Nieuwjaar (tweede dag)

za 18-09 Sjabbat Ha'azinoe (Deut. 32:1-52)

zo 19-09 Vastendag van Gedalja

za 25-09 Jom Kippoer / Grote Verzoendag

do 30-09 Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste dag)

vr 01-10 Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede dag)

za 02-10 Sjabbat Soekkot

zo 03-10 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.

do 07-10 Sjemini 'Atseret / Slotfeest

vr 08-10 Simchat Torah / Vreugde der Wet

za 09-10 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)

wo 13-10 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Ds. Sj van der Zee over: "Elie Wiesel". Plaats: synagoge, S. Hirschstr.8, Zwolle. Aanv. 19.30 uur

za 16-10 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)

za 23-10 Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)

za 30-10 Sjabbat Wajera (Gen. 18:1-22:24)

ma 01-11 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

di 02-11 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr.
A.G. van Dam

wo 03-11 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

za 06-11 Sjabbat Chajee Sara (Gen. 23:1-25:18)

zo 07-11 Jaarlijkse **Samuel Hirsch-lezing**.

Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 10.00-12.30 uur. Toegang: €5,00.

Nadere mededelingen worden omstreeks

1 oktober a.s. verspreid.

„ „ Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle".
Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: €1,50.

ma 08-11 Korte cursus 3 - Van zending tot gesprek, 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr.
G.J. van Klinken

di 09-11 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr.
A.G. van Dam

wo 10-11 Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

za 13-11 Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)

ma 15-11 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs.
J.L.C. Boertjens

di 16-11 Vrij Leerhuis 5 - Kohelet (Prediker), 1e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dhr.
J. Veldhuijzen

„ „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge.
Mevr. Drs. Marieke den Hartog over "Kinderen
van Abraham". Plaats: gebouw Irene,
Dorpsstraat, Twello. Aanv. 20.00 uur

za 20-11 Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)

ma 22-11 Korte cursus 3 - Van zending tot gesprek, 2e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr.
G.J. van Klinken

di 23-11 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 3e
bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: mevr.
A.G. van Dam

„ „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle.
Mevr. Dr. Renée van Riessen over: "Levinas".
Plaats: synagoge, S. Hirschstr. 8, Zwolle. Aanv.
19.30 uur

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (redactie Judaica Bulletin)
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redactie Judaica Bull.)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De toegangsprijs is: €1,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Het abonnement op het Judaica-Bulletin kost €6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningmeester Stichting Judaica Zwolle, te Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'. Het abonnement loopt van 1 juli tot en met 30 juni van het daaropvolgende jaar en het wordt zonder opzegging vóór 1 juni stilzwijgend verlengd.

NB: Deelnemers aan één of meer cursussen ontvangen het Judaica Bulletin in het desbetreffende seizoen gratis.

SAMUEL HIRSCH-LEZING 2004

De jaarlijkse Samuel Hirsch-lezing zal in 2004 worden gehouden op zondag 7 november 2004. In die lezing wordt de actualiteit van het jodendom voor de moderne cultuur benadrukt. De lezing begint 's morgens om 11.00 uur en is om 12.30 uur afgelopen. Van de deelnemers zal bij de ingang een bijdrage van € 5,00 aan de kosten worden gevraagd. Nadere mededelingen worden omstreeks 1 oktober 2004 verspreid.

INFORMATIE OVER DE CURSUSSEN:

Elders in dit bulletin is een informatief totaaloverzicht opgenomen van het cursusprogramma 2004-2005.

Voor volledige gegevens, datums, prijzen, etc. van de Vrije leerhuizen en Korte cursussen verwijzen wij u onze website www.judaica-zwolle.nl. U kunt het cursusprogramma ook aanvragen bij onze administratie: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle, tel. 038-4539283 of bij onze cursuscoördinator, tel. 038-456 1048 of via ons e-mailadres judaica@hetnet.nl.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 oktober 2004. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van september 2004 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Boogmakerstraat 30, 8043 AM Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v: 'kopij bulletin'.

INTERNET SITE en E-MAILADRES:

Stichting Judaica Zwolle beschikt over een **internet site**: www.judaica-zwolle.nl met veel informatie over haar werkzaamheden, zoals de tentoonstelling in de Zwolse synagoge, het Judaica-Bulletin, de bibliotheek en de publicaties van de stichting. Een duidelijk onderscheiden deel van de website geeft informatie over de cursussen. Hier wordt ook de laatste stand van het aantal aangemelde cursisten vermeld, of de cursus vol is of juist wegens gebrek aan belangstelling niet door gaat.

Via het **e-mailadres** van de stichting: judaica@hetnet.nl kan men o.a. kopij voor het Judaica-Bulletin opsturen, het actuele cursusprogramma aanvragen, zich als abonnee opgeven, boeken / uitgaven van de stichting bestellen, vragen stellen opmerkingen doorgeven, etc.